

Tömörkény életművének megítélése az író pályájának kezdete óta rendkívül ellentmondásos. Ajnározók és gáncsoskodók egyaránt szépszámmal akadnak a róla szóló szakirodalomban, amely mára már kisebb könyvtárt töltene meg.

Örvendetes viszont, hogy mai irodalomtörténetírásunk a szélsőségeken fölül-emelkedve, egyoldalúságtól menten méri meg a szegedi elbeszélő klasszikus életművét. Az elmúlt évben (1965) két olyan összefoglaló, szinté kodifikáló megnyilatkozás jelent meg, amely nagy példányszáma és tekintélye révén kivételes hatással lesz a szélesebb közönségnek Tömörkényről szóló ismeretelére. A *Magyar Irodalmi Lexikon* negyven, az *irodalomtörténeti kézikönyv 4. kötete* húszezer példányban teszi közzé a Tömörkényről való tudnivalókat. S amilyen örvendetes, hogy értékelésben alapvetően helyt álló megállapításokat terjeszt mindkettő, annyira sajnálatos, hogy számos tárgyi adatukat illetően tévedéseket plántálnak a Tömörkény-irodalomban már úgyis túlbujánzó gyomok mellé. Ilyen jellegű művekben egyáltalán nem lényegtelen az adatbeli hitelesség, hiszen ezek merítik belőlük — az igazságba vetett hittel — tudásukat. Megérdemli tehát az ügy, hogy szövé tegyük a helyesbítésre szorulókat.

Az irodalomtörténeti kézikönyv Tömörkény-fejezetének mindjárt az első bekezdése egy idézet félreértésével zárul. Az író önéletrajzában az az utalása, hogy életrajza kissé zavaros, de nem ő zavarja össze, hanem maga az élet, nem arra vonatkozik, amire a szerző alkalmazza: a Tömörkény pályafutásának idilli rajzával szemben álló bizonyítéknak. Egyszerűen a ceglédi születés furcsa történetjére utal vele az író, amint az itt csonka idézet folytatásából egyértelműen kiderül.

Téves az is, hogy az író nagyapja Bajorországból került a Tisza mellé. Hörersdorfer Ausztria, közelebbről Stájerország falucskája. S már Kispéter András elköveti a hibás összekapcsolást, amit a kézikönyv szerzője is átvész: fogalmazásuk azt sugallja, mintha a Steingassner-családnak lett volna Balástyan nagyobb birtoka, holott ez az író anyai nagyapjé, Ströbl Ignácé volt, utóbb meg hozományul Tömörkény anyjé. Nem tudni, honnan veszi a szerző, hogy ez a birtok 500 hold volt, mikor Tömörkény maga írja egyhelyt, hogy 240 holdból állott a balástyai tanya, amely aztán még gyermekéidején elúszott. S noha ez kétségtelenül a család anyagi romlását mutatja, mégis túlzás Tömörkény esetében „deklaszálódásról” beszélni, s ennek „kínos-megalázó terhét” az ifjú Tömörkény életében motívumként kezelni. *Semmi sem bizonyítja*, hogy Tömörkény ezért ment patikus-gyakornoknak, s hogy ez valamiféle lázadást nevelt volna benne.

Kár az is, hogy a pályakép főlvázolója nem tesz különbséget a katonáévek hatásától, hanem a novibazári szandzsákban töltött esztendő, meg a szegedi, bécsi évek között. Az a levélidézet, amit fölhoz, helyi értékénél fogva Novibazárra látszik vonatkozni, holott Bécsről szól. Rejtély, honnan származik az az adat, hogy az író a 127. ezrednél szolgált! Hiszen közzismert, hogy a szegedi 46. gyalogezred katonája volt mindvégig, egészen pontosan pedig a 4. zászlóalj 16. század 1. szakaszában kezdte szolgálatát a „görbe hegység országában”. Ezt is ő maga írja!

Újságírói munkásságáról is szól egy idézet a *Szegedi Napló* történetéből. Fölösleges itt az általános alany („jegyzik fel róla”), hiszen nem más írta ezt, mint kartárs, barátja és utóda: Móra Ferenc. Ami az idézet helyét illeti, megint furcsa elírás tanúi vagyunk: az ott szereplő 153. lap helyett a 38. lapon találjuk A Szegedi Napló huszonöt éve című albumban.

Szegedi embert zavarja a hibás írásmód is. Öt név közül négy helytelenül van

Tévedések Tömörkény körül

írva (Helyesen így: *Terescsényi Gyula, Bite Pál, Ujlaki Antal, Békefi Antal*), s mifelénk csak lenéz, vállveregető értelemben írják, mondják *tanyasinak* a tanyait. Az idézett novellacímek közt szerepel egy (A tömjén), ami nem található semmiféle Tömörkény-kötetben, -bibliográfiában; alighanem nincs is ilyen című Tömörkény-írás. Bizonyára a tömjénpipálás sokszor, több elbeszélésben megírt mozzanatára akart vele utalni a szerző. Következtesen helytelenül írja a kubikos szót — kubikusnak. Kétszer is hibásan a *Gugorázást*, z helyett sz-el.

Téved a szerző, amikor az író halálos betegségét a tanyákon tett sétával magyarázza, holott Móra és a korabeli lapok tudósításaiból tudjuk, hogy a Tisza-parton fázott meg.

Néhány rokonszenves túlzás is bent maradt a szövegben. Erős szó a fordulat arra az érlelődésre, amit Tömörkény művészete 1905 táján, a munkásteremtés felbukkanása idején mutat. Túlzás egyébre, hiszen megváltozott a foglalkozásról beszélni, s arról, hogy ez idő tájt már úgy látna, hogy „a szocializmus egybeforrt a néppel”. Tömörkény szociális látása, a sztrájkokkal való mély emberi azonosulás, s ugyanakkor a szocialista mozgalomtól való idegenkedése dialektikusan, árnyaltan értelmezhető csak. Emberi és írói értékei elegendők méltó megbecsüléshez, nincs szüksége retusra. Arra sincs, hogy betegségével magyarázzuk, amiért a világháborúból kiharadt. Köztudomású, hogy mint *Ady* vagy *Balázs Béla*, ő is együtt akart szenvedni a háborúban vérző néppel. Nem akart gyávának mutatkozni. Azt tartotta: „Annak az embörnek a szava nem jár, aki nem védte a hazát.” Tiszte és írói hírneve miatt nem engedték felettesei, és becsületbeli ügynek tekintett önkéntességét visszautasították. Az már nagyon igaz, hogy e tévedése, megcsalatlása azonos a nép akkori általános, átmeneti illuzionizmusával. Újabb bizo-

nyítotték ez, amellyel, hogy *Tömörkény egy volt, még hibáiban is, népével*. „Megsiratja az egész tanyavilág.” Szép, de nem igaz. A valóság, hogy néhány tanyai ismerőse gyászolta, róttá le kegyeletét ravatala előtt, de bizony az egész szegedi tanyavilág nem ismerte őt, nem is ismerhette, sem életében, sem azóta. Újság is alig járt ki a tanyák süppedő homokú vagy merülő sárú világába. Sebőkhögyben négy éve még tudták, hogy a tanyá Kiss Pálcsi tanyája volt, az apósáé, de az író nevére már nem emlékezett az öregebb Sebőkné, a mostani tanyatulajdonos anyja sem.

Maradjunk a józan valóságnál: Tömörkény híret, nevét még ezután kell szétplántálnunk népünkben, melynek múltját ő ábrázolta a leghitelesebben, legszebben.

Mindezek ellenére, ezt újból le kell szögezni, az irodalomtörténeti kézikönyv alapvető pályaképe, jellemzése helytálló és helyre tevő. A *Magyar Irodalmi Lexikon* szócikke már természeténél fogva sem ilyen ítéletre, hanem elsősorban „lexikális” adatközlésre hivatott. Annál súlyosabban esnek latba elírásai, pongyolásai. Mindjárt megtevesztő az első mondat: „Apja, Steingassner József vasúti vendéglős volt. Kétéves korában szülei Szegedre költöztek.” Azt a látszatot kelti ez a fogalmazás, mintha az író apja egész életén át restis lett volna, s csak Tömörkény születése után került volna Szegedre. Holott valójában az öreg Steingassner ifjan pincér, majd vendéglős volt világéletében, de restis csupán éppen abban a két-három évben, amikor István fia született, s miután valamikor a negyvenes években Pestről leköltözött Szegedre, rövid bérleti közjátékok (Cegléd, Makó) kivételével Szegeden élt családosul. István előtt öt gyermeke született Szegeden, amint erről tréfásan maga Tömörkény ír önéletrajzában. Nem 1886-tól, hanem már 1885-től jegyzírást Steingassner István Tömörkény írói névvel. Nem több üres frázisnál, hogy az

író boszniai katonáskodása idején „döbönt rá a Habsburg-monarchia népellenességére”. Erre Tömörkény, ha szó szerint vesszük, soha nem döbönt rá. Rádöbönt viszont a feudálkapitalista társadalmi rend kínzó ellentmondásaira. „Közben a Budapesti Hírlapban egy más után jelentek meg írásai „Spanyolviaskorszag” boldogtalan embereiről.” Tömörkény sohasem írt a konzervatív-nacionalista Budapesti Hírlapba. A szegedi lapok után a fővárosiak közül előbb a Budapesti Napló, aztán a Pesti Napló, Pesti Hírlap, Országos Hírlap stb. közölte tárcáit. De írásaiban épp ezekben az években még nagyon alárendelt szerepük van a katonatörténeteknek: ezek csak később — az emlékezés ihletében — szaporodnak el az életműben. S számoljunk le végre már Spanyolviaskorszag legendájával is. Tömörkény ezt a kifejezést először csupán 1910-ben írja le, akkor is csak általános értelemben, az isten tudja hol, messze, távol jelentésében, s csupán 1915-ben alkalmazza a novibazári katonáskodás színterére. Korábban csak a „görbe hegység országának”, Novibazárnak nevezte. Történetiellen tehát már így is beszélni róla.

Az egyik hasámban azt olvassuk: írónk a parasztleletet „az akkor divatos álromantika nélkül ábrázolta”; vele szemben a másik hasámban meg ellenkezőleg: „Tömörkény engedett néha az álromantikát kedvelő olvasóközönség, illetve a kiadó kívánságainak is.” Melyiknek higgyünk? Valójában nem álromantikáról, hanem valódi romantikáról, népies romantikáról van szó, amelynek korlátozása alól a realista Tömörkény sem tudta egészen kivonni magát.

Könyvről könyvre vándorló tárgyi tévedés, sőt értelmetlenség, ami lexikonunkba is bejutott: „1899-ben a szegedi Somogyi-könyvtárhoz került könyvtárosnak; még ebben az évben létrejött a Városi Múzeum, s ekkor annak alkalmazottja lett.” A valóságban a Somo-

gyi-könyvtár és a Városi Múzeum egyetlen intézmény volt, tisztviselői is köztársaságok, tehát Tömörkény, amikor előbb segédkönyvtárnak, majd könyvtárnak kinevezték, egyszerre szolgált mindkét intézmény közös igazgatója volt.

„Tömörkény nem szocialista, de...” kezdődik egy megállapítás. Vajon miért ez a mentegetőző bevezetés? Mintha az ötvenes években lennénk, amikor mindennek az látszott próbaköül lenni, az alkotó „hogyan viszonylik” a szocializmushoz. Imént már a kézikönyv kapcsán kifejtettem, mennyire hamis viszonyítási pont ez, mennyire történetiellen egy önelvű életművet egy különben is teljesen meghatározatlan (ki volt a századfordulón szocialista író, „a szocialista író”) sémához mérni.

Semmi sem igazolja azt a megállapítást, hogy a *Szelet hevernek* című egyfolyvós eladására a háború miatt nem került sor. Még 1913-ban írta, nyugodtan bemutatathatták volna. Ezen az alapon az 1909-ben írt első jelenet (*Az utas*) bemutatójának elmaradását is a háború rovására írhatnánk. Az igaz, hogy életében megjelent utolsó kötete a *Margit* (1916), de nem szabad említetlenül hagyni, hogy ezt írta a kilencvenes években jelentette meg először a *Magyar Szalomban*, s e zenének alig van köze az igazi Tömörkényhez.

S végül még valamit: sok a pontatlanság az idézetekben, címekben és szövegekben egyaránt. Lexikoncikk — ahol a távirati stílus kötelező — ezt nem engedheti meg.

Az ünnepi megemlékezésnek számvetésnek is kell lennie: irodalomtörténetírásunk miképpen sáfarkodik az író életművével. Az értékelésben, tárgyi adatokban egyaránt hűségre, hitelességre kell törekedni. A következő kiadásokat akartam szolgáltatni, amikor e nagy tekintélyű, így nagy befolyású kiadványok tévedéseire irányítottam egy pillanatra a közfigyelmet.

PETER LÁSZLO

Kassai Kelemen János

Alföld

Gazdájává fogadott ez az út
bukdácsozva lohol előttem
fénylik fehér szőre
az eperfák között
s az ártéri szedresekben

Lohol lógó nyelvvel
át a mezőn

töltéseken, hidakon át
tűskés őszök ragadnak

[bundájához
és bukfcenet hány
a langyos tócsájú
[tavaszokban

Falvak nyájai
terpeszkeednek előtte
és városkaid hazám
nap-aranyozta szemhéjükom
álmosan mászik a

[bögöly-nyűs
s fogaik közt
az unalom füvei zizegnek

Poshadt pocsolyákban illegd
[nyárfák
homokban kaparászó tanyák
[között

Így visz városomba
gubancos-szörű társam
az út

De bóbiskoló fűzekhez éro
lám
olajkutatak táboritüze köré
[gyűlnék

a napraforgók

Itt nyers dalt
harmonikázik a szél
csillagot pattogzó tűztől
reng a levegő

és égett madarak
pörkölt fadjkakasok
hullnak a fűre
zuhanó kiáltásként

Kétezer méter mélyből
fölröpted szívedet hazám
hogy körülötte melegedjen
a vacogó tanyák
s a csillaghomlokú gyárak
tűzét ropogtassák

SIKLÓS JÁNOS

Búcsú

Ismerkedés

A meghívás kerülő úton érkezett. Közös ismerősünk üzent, hogy Kohán György, a festő, holnap estére meghívott a lakására. Régen készültünk egy kiadás beszélgetésre. Többször találkoztunk futólag, tárlatokon, hivatalos konferenciákon.

Sötét kapualj, lámpafény nem csillan sehoh. Kopogunk. Tömött levelejű nyikorog és rekedt, mély hangján szól a vendégváró festő. Tágas szobába kalauzol, közepén asztal, néhány szék, heverő, sötétre polírozott szekrény, tükör és a fal mellett körben festmények, vázlatok.

— Szerény kis albrlet — mentegetőzik zavartan.

— Jobb is lehetne.
— Talán jövőre, műtermes lakást kapok.
— Végre.

— Foglaljatok helyet. Tessék, sütemény, bor. Vagy erőset kérsz?

— Bort.
Poharát üresen hagyja.

— Te?
— Bocsáss meg, én nem iszom.

Fél éve nem iszik. Ha a nyelvét beleölti, vége van.

— A Bandulánál kötök ki. S azután már nincs megállás.

— Értem.
— Nagyon várom az új lakást. Ott majd más lesz.

Mustálom a képeket. Közben zárkózottsága enged, kicsit beszédesebbé válik. Inkább vázlatok láthatók itt. Az ablak alatt, a falhoz támasztva egy figurális kép. Az édesanyja. Ezt a festményt már láttam.

Nagy, alkotó időszak küszöbére ért. Szeretne még tíz-tizenöt évet dolgozni. Érti — így fogalmazott — az élet új vonásait, s talán megfoghatna belőlük néhányat.

— Intenzív belső feszültségre mutat ez a kép — szólok találmomra az asztalhoz közelebb lévő festményre célozva.

Falusi házak, sötét, erős színekkel, szögletes vonalakkal, mint valami drámai vívódás vázlatára csapódása.

— Feszültség, stilizálva.

— Higgadtanban is lehetne.

Látom, meglepte a megjegyzés. Most azt hiszi, az elefánt barmol bele a törékeny, porafinom szférába. Szikkadt arcán a rágózom mozgása elcsúszdul és könnyed, franciás eleganciával szól:

— Ez a hevülés nem erőltetett. Ilyen az egyéniségem.

Később kérdezés nélkül beszél. Az alkotás olyan lázas, idegesítő és ijesztő harc és szenvedés, mint anyának a szülés. Életre hozni a belső életet. Vásznonra tenni a valóságot és az pontosan azt fejezze ki, amit érez és lát az ember. Ne más: a megérett és meglátott életet. A látás egyéni — a vászonra vetített valóságnak az egyéni látást kell visszaadni.

— Az alkotás szenvedés, amely azonban kielégülést, nyugvást hoz — mormolom közbe.

— Megszállottság is.

Újra kínál. S pohara ismét üresen marad. Sajnálom. Udvariasan, szinte szeretettel kínál, de érzem, a belső feszültség majd szétveti. Én iszom, ő néz és vergődik. Nem ingerlem tovább. Fél önmagától, feszül belül, hogy bírja a tartózkodást, mert készül a nagy alkotó korszakra. Az alkohol visszaveti, letöri.

— Menjünk.

— O, ugyan. Hát ez nem is vizit.

— Diskuráltunk azért, ha nem is elég kiadósan.

— Majd a műteremben. Vedd úgy, hogy a lakás- és műteremavatásra meghívtalak.

— Nagyon köszönöm. Igazán örömmel.

Sötétben botorkálunk a széles kapualjban, ki az utcára.

Meditáció

Lassan járok a flaszteron. Piszkos, kis nyomorúságos albrlet és itten. Érdekes, annyira otthonosan és jól érzi magát benne, hogy ha egy műterme is volna, a világ lelegezetetebb embere lenne. Nincs igénye. Pedig tudja, hogy befutott művész. A Nemzeti Galériában rendezett kiállítás már mögötte van. Csak látszat, hogy ezt is félvállról kezeli? Annyira nem ismerem, hogy ezt eldöntsem.

A klinikán

— Na, mi a helyzet? Műterem helyett itt?

— Kérdezem.

— Sajnos.

Pergamen arcán megfeszül a bőr. Nagy önfegyelméssel küzdi le magában a fájdalom és a csillagpító halálfélelmet keltő hatását. Szólok